

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וישב: האישה הקטלנית

אל בית-הדין הגיעה אישה שמעוניינת להינשא. לאחר בירור הפרטים נודע שאישה זו הייתה נשואה בעבר בחוץ-לארץ פעמיים. כלומר, היא נישאה לאיש שנפטר לאחר כמה שנים, שוב נישאה לאיש ואף הוא נפטר לאחר כמה שנים. לאחר פטירת בעלה השני, היא עלתה לארץ ישראל ובאה לפני בית-הדין לבקש להינשא בשלישית.¹ האם בית-הדין יתיר לה להינשא?

בפרשת השבוע מתואר שנולדו ליהודה שלושה בנים - ער, אוֹנָן וְשִׁלָּה. בנו הבכור התחתן עם תמר, אך מת ללא ילדים משום שעשה הרע בעיני ה'. יהודה הורה לבנו השני ליבם את תמר, ואף הוא נפטר בעקבות מעשיו הרעים. כעת סירב יהודה לתת את בנו הצעיר לתמר:

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְתִמְרָה כִּלְתִּי שְׂבִי אֶלְמָנָה בֵּית אָבִיךָ עַד יִגְדַּל שִׁלָּה בְנִי, כִּי אָמַר פֶּן יָמוּת גַּם הוּא כְּאָחִיו וַתֵּלֶךְ תִּמְרָה וַתֵּשֶׁב בֵּית אָבִיהָ.²

רש"י³ מסביר שהסיבה שיהודה סירב לתת את בנו לתמר, משום שחשש שמא גם הוא ימות משום שהיא אישה 'קטלנית', היינו אישה כזו הגורמת למוות לבעליה,⁴ אך הוא לא אמר לה זאת בפירוש אלא ביקש ממנה להמתין שבנו יגדל. האם מכאן ניתן ללמוד שאין להינשא לאישה שמתו בעליה? ואם כן, מה הסיבה לאיסור זה?

טעמי האיסור

בגמרא⁵ מובא שאין לשאת אישה שמתו בעליה, ונחלקו התנאים האם איסור זה הוא לאחר שמתו שני בעלים או שהאיסור הוא לאחר שמתו שלושה בעלים. בהמשך מובאים שני טעמים המסבירים את הסיבה למותם של בעליה, והם תלויים באישה - או משום מזלה הרע של האישה או משום שיש לה בעיה ומחלה פיזיולוגית הנגרמת בעת קיום יחסי אישות. אחת ההשלכות מטעמים אלו היא במקרה והבעל מת אחרי האירוסין. במקרה זה הסיבה למותו יכולה להיות משום מזלה הרע של האישה והיא תיחשב לקטלנית,⁶ אך אין הטעם למותו משום בעיה ומחלה בקיום יחסי אישות, שכן הם עוד לא נישאו.⁷

הרא"ש⁸ כתב כיון ששני טעמים אלו למותם של הבעלים תלויים באישה, לכן יש אישה קטלנית ואין איש קטלן, היינו מותר לאישה להינשא לאיש שנשותיו מתו. לדבריו, הבעיה והמחלה הפיזיולוגית שייכת רק באישה ולא באיש, וכן מזלה של האישה הגורם למות בעליה הכוונה היא לפרנסה. כלומר, פרנסת האדם תלויה במזל, האישה שאינה עוסקת במסחר אלא יושבת בביתה, פרנסתה מוטלת ומגיעה לה מבעלה. לפיכך, אם בעלה מת זהו סימן למזלה הרע של האישה שנגזר עליה להיות ללא פרנסה. טעם זה לא שייך באיש, כי הוא מפרנס את עצמו. לאור זאת שמזל היינו פרנסה, כתב הרב יחזקאל לנדא⁹ שאם האישה היא סוחרת ומפרנסת את עצמה היא אינה נעשית 'קטלנית' במותם של בעליה, שכן לא ניתן לומר שמזלה גרם למותם:

באישה שהיא אשת חיל ואנו רואים שגם אחר מיתת אנשיה היא מצלחת במשא ומתן ומתפרנסת שלא בצער, אז ודאי שאין מזלה גורם לעניות וא"כ מיתת אנשיה לאו על ידה הוא.

¹ <https://www.daat.ac.il/daat/psk/psk.asp?id=1005>

² בראשית (לח, יא).

³ רש"י (בראשית לח, יא). כ"כ: שו"ת הריב"ש (סימן רמא).

⁴ יש הסוברים שאין לה לתמר דין 'קטלנית', ראו: פרשת דרכים (דרך האתרים דרוש א); שו"ת בית שלמה (אבהע"ז סימן יח).

⁵ יבמות (סד ע"ב); נדה (סד ע"א). ראו גם: תוספתא (שבת פט"ו ה"ח).

⁶ ריטב"א (יבמות סד ע"ב ד"ה מאי).

⁷ מאירי (יבמות סד ע"ב ד"ה זה שביארנו).

⁸ שו"ת הרא"ש (כלל נג סימן ח).

⁹ שו"ת נודע ביהודה (מהדורה קמא אבהע"ז סימן ט). הובאו דבריו בפתחי תשובה (אבהע"ז סימן ט ס"ק ב). כדבריו כן צידדו הפוסקים הבאים, אך רק כסניף להחיות: שו"ת מהר"ש ענגיל (ח"ב סימן ט); שו"ת שאילת שלום (תניינא סימן קיח). יש שדחו את דבריו, ראו: שו"ת שואל ומשיב (תניינא ח"א סימן יד); החיד"א (שו"ת חיים שאל, ח"ב סימן לח; ברית עולם ושומר הברית, על ספר חסידים, סימן תסא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

על דברים אלו שהטעם למזלה של האשה מתמקד בפרנסת האשה, טען החתם סופר¹⁰ שאין הכוונה דווקא למזל הפרנסה אלא מדובר על מזל כללי שגרם לה למות בעליה, וא"כ גם אשה שמפרנסת עצמה ומתו בעליה מוגדרת 'קטלנית'.

אל הרב יוסף שאול נתנזון¹¹ הגיע מקרה של אשה קטלנית שמתו בעליה ואנשים סירבו להינשא עימה מחשש שגם הם ימותו. לדבריו, לפי הטעם שמזלה של האשה הוא הגורם למותם של בעליה, אזי אם היא תעלה לארץ ישראל ישתנה מזלה ותהיה מותרת להינשא:

אם תיסע לארץ ישראל אפשר דמותרת להינשא שם, דהרי אן קיימא לן כהטעם שמזלה גורם, והרי בארץ ישראל היא ארץ אשר ה' דורש אותה ואינו תחת המזל.

כיון שהגמרא נימקה שאחת הסיבות למותם של הבעלים נגרמת ממזלה של האשה, הרי במקרה ומותם של הבעלים נגרם מחמתם ולא מחמתה אין האשה תוגדר כקטלנית וניתן יהיה לשאת אותה.

ואכן, הרמב"ן¹² סירב לקבל את פרשנותו של רש"י שתמר הייתה אשה קטלנית וזו הסיבה שיהודה לא רצה לתת לה את בנו הצעיר. לדברי הרמב"ן, יהודה ידע שהסיבה למות בניו היא משום חטאיהם, כפי שמציינת זאת התורה שהם עשו הרע בעיני ה', ובמקרה כזה שהבעל מת בגלל חטאיו אין האשה נעשית אשה קטלנית, שכן לא מחמתה הם מתו. הרב יעקב ברייש¹³ הסתמך על דברי הרמב"ן הללו והתיר לאשה להינשא לאחר שמתו שני בעליה שלא היו שומרי תורה ומצוות וחיללו שבת וזו הסיבה שהם מתו ולא מחמתה.

נשוב למקרה בו פתחנו, בית-הדין אישר לאשה להינשא לבעלה השלישי, בין היתר מצירוף היתרים שונים עליהם הצבענו, כגון שינוי מזלה של האשה לאחר עלייתה לארץ וכן משום שמותם של הבעלים לא נגרם מחמתה אלא מחמתם.

חשש או איסור?

כפי שראינו, בגמרא נאמר שאשה שמתו בעליה לא תינשא, והובאו לכך שני נימוקים, אך הרמב"ם¹⁴ התיר נישואי אשה שמתו בעליה. לדבריו, לא מדובר על איסור אלא על חששות בלבד 'דרך הניחוש והכישוף והדמיונות והדימויים', שאין לחוש לכך כלל. באחת מתשובותיו¹⁵ הוא מתעמת עם בית-הדין שאסר לאשה קטלנית להינשא ובעקבות כך היא הגיעה למצוקה כלכלית. הרמב"ם טען שיש להשיא אשה זו משום החשש שאם לא תינשא היא תצא לתרבות רעה, וכן שלעיתים מדובר בנשים צעירות שיהיו אלמנות כל חייהן.

הראשונים¹⁶ תמחו מאוד על הרמב"ם שהתיר נישואי אשה קטלנית, הרי בגמרא הובא הדבר כאיסור, 'לא תינשא'. לדבריהם, כוונת הרמב"ם היא שאשה זו לא תינשא לכתחילה, אבל בדיעבד אם נישאה אינה צריכה להתגרש.¹⁷

¹⁰ שו"ת חתם סופר (אבהע"ז ח"א סימן כד). כ"כ: שו"ת שבט סופר (סימן ד); דברי נחמיה (סימן א); שו"ת דברי חיים (אבהע"ז ח"א סימן יג).

¹¹ שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תניינא ח"ג סימן פז). כ"כ: שו"ת שאילת שלום (תניינא סימן קיח); שו"ת הלל אומר (אבהע"ז סימן כג); שו"ת מהר"ם מבריסק (ח"א סימן קכד).

¹² רמב"ן (בראשית לח, יא).

¹³ שו"ת חלקת יעקב (אבהע"ז סימן לה אות ה). כ"כ: מנחת פתים (אבהע"ז סימן ט); הרב שלמה דרימר (בתוך: שו"ת דברי חיים, אבהע"ז ח"ב סימן כו); שו"ת משנה הלכות (חלק יז סימן יז אות ה).

¹⁴ שו"ת הרמב"ם (סימן ריח; פאר הדור, סימן קנו); רמב"ם (הל' איסורי ביאה פכ"א הל"א). כ"כ: סמ"ג (לאוין סימן קכו); שו"ת מהר"ם אלשקר (סימן עט); שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תרפב); שו"ת מהרלב"ח (סימן לו); שו"ת רבי אליהו מזרחי (סימן כב); שו"ת תשב"ץ (ח"ג סימן יד); שולחן ערוך (אבהע"ז סימן ט סעיף א).

¹⁵ שו"ת הרמב"ם (סימן טו).

¹⁶ רמב"ן (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן קכא); שו"ת הרשב"א (ח"ג סימן שסד).

¹⁷ כ"כ בדעת הרמב"ם: שו"ת הריב"ש (סימן רמא); מגיד משנה (הל' איסורי ביאה פכ"א הל"א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לעומת דברי הרמב"ם, שהתיר נישואי אישה קטלנית בין אם כוונתו לכתחילה ובין אם כוונתו שאם נישאת לא תצא, כתב הרא"ש¹⁸ שנישואי אישה שמתו בעליה מהווים סכנה משמעותית ולכן גם אם היא נישאת מוטל על בית-הדין לכפות את בעלה לגרש אותה.

ניתן לומר שהמחלוקת בין הרמב"ם לבין הרא"ש תלויה בשאלה האם נישואי קטלנית הם איסור וסכנה ממשית, ולכן אדם העובר על האיסור ונשא אישה קטלנית חובה עליו לגרש אותה כדי שלא יסכן עצמו, כדעת הרא"ש. או שמא, לא מדובר על איסור אלא על חשש בלבד שאין לחשוש לו.¹⁹

אולם, אפשר להסביר שמחלוקתם תלויה בשאלה האם איסור נשיאת אישה קטלנית הוא איסור מן התורה או מדברי חכמים. לדעת הרא"ש, איסור נשיאת אישה קטלנית הוא איסור תורה הנלמד מדברי יהודה שסירב להשיא את בנו הקטן לתמר לאחר שמתו שני בעליה.²⁰ לפיכך, אדם העובר על איסור התורה ונשא אישה כזו, חובה על בית-הדין לכפות אותו לגרשה כדי שלא יעבור על איסור התורה.²¹ אך הרמב"ם סבר שאין ללמוד מדברי יהודה, ואיסור נשיאת אישה קטלנית אינו אלא איסור דרבנן בלבד, ולכן יש להתיר את נישואיה לכתחילה במקרים מיוחדים של חשש יציאתה לתרבות רעה והעדר פרנסה, וכן אם נישאת אין לכפות על הגירושין.²²

בין איסור למנהג העולם

אמנם הרא"ש החמיר מאוד בנישואי אישה קטלנית, שאף אם נישאת כופים על הבעל לגרשה, אך פוסקי אשכנז הראשונים העידו שלמעשה אין האנשים נזהרים בכך והם נושאים אישה שמתו בעליה, כדברי רבי יצחק אור זרוע: "מעשים בכל יום שאנו רואים שנישאת לשלישי ומאריכים ימים ומולידים בנים ובנות".²³ מהי הסיבה שלא חששו האנשים לדברי הרא"ש שהחמיר מאוד בנישואי אישה קטלנית?

אמנם הרב יעקב וייל²⁴ כתב שהוא אינו יודע מהי הסיבה למנהג זה, אך בתרומת הדשן²⁵ הסביר זאת משום הצורך הממשי בהקמת משפחות וריבוי הילודה, אך לדבריו הסיבה העיקרית היא משום החשש שנשים צעירות תישארנה אלמנות שנים רבות ויש חשש שיצאו לתרבות רעה ולכן יש להתיר נישואין עם אישה שמתו בעליה ואין לחשוש לסכנה משום 'שומר פתאים ה'.

בעקבות דברים אלו של תרומת הדשן, שיש לשקול את טובתה של האישה שלא תישאר אלמנה כל חייה ויהיה חשש שתצא לתרבות רעה ולכן יש להתיר נישואי אישה קטלנית, כתב החיד"א²⁶ שאין לפרסם את דברי הזהר²⁷ שהתנגד לנישואי אלמנה בכלל ולנישואי אישה קטלנית, שאם אנשים ידעו דברים אלו של הזהר הם יימנעו לשאת אלמנות והן תישארנה אלמנות כל ימיהן ויש חשש שתצאנה לתרבות רעה.²⁸ אך סיים: "אולם לתלמיד חכם שיוודע דברי הזהר הקדוש נראה דיש לחוש" ולא לשאת אלמנה או אישה קטלנית.

נמצאנו למדים על מחלוקת הראשונים האם נישואי אישה קטלנית הם חשש בלבד או איסור הנלמד מדברי יהודה שמיאן לתת את תמר לבנו, ועל היישום המעשי של דין זה.

¹⁸ רא"ש (כתובות פ"ד סימן ג); טור (אבהע"ז סימן ט) בשם הרא"ש. כ"כ: ריטב"א (יבמות סד ע"ב ד"ה נשואין); נימוקי יוסף (יבמות כ ע"א ד"ה בנשואין הא), בשם הריטב"א; ספר חסידים (סימן תעז); שו"ת הר"י מגאש (סימן נח) [בשו"ת הרמב"ם (סימן ריח); פאר הדור, סימן קנן] כתב שהר"י מגאש סבר שיש להתיר נישואין לכתחילה. על כך העיר ברכי יוסף (אבהע"ז סימן ט ס"ק ד) שהדבר נסתר מתשובת הר"י מגאש הני"ל.

¹⁹ בית שמואל (אבהע"ז סימן ט ס"ק ב).

²⁰ הרב שלמה דרימר (שו"ת בית שלמה, אבהע"ז סימן יח; ישרש יעקב, יבמות כו ע"א רש"י ד"ה בתרי זמני).

²¹ ריטב"א (יבמות סד ע"ב ד"ה נשואין); שו"ת כתב סופר (אבהע"ז סימן יג); אורני תליתאי (תאומים, סימן קמח).

²² שו"ת בית יצחק (אבהע"ז ח"א סימן מו אות ג).

²³ אור זרוע (ח"א שו"ת סימן תשלח).

²⁴ שו"ת מהר"י וייל (סימן קפג).

²⁵ שו"ת תרומת הדשן (סימן ריא).

²⁶ שו"ת יוסף אומץ (סימן מט). אך השוו לדבריו בשו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט).

²⁷ זהר (כרך ב פרשת משפטים, קא ע"ב).

²⁸ ראו גם: שו"ת חוות יאיר (סימן קצז) שאין לנהוג כדברי הזהר.